

ДИНАМІКА ПЕРЕЛЬОТУ ДЕЯКИХ ВИДІВ ПТАХІВ ВОСЕНИ 1993 р. У ДОЛИНИ Р. УЖ

Л.А. Потіш

Dynamics of some bird species migration in the valley of the Uzh river (East Carpathians) in autumn 1993. - L.A. Potish. - Berkut. 4 (1-2). 1995. - Unsystematic studies of the bird migration across the East Carpathians cause different views as to using river valleys by birds for overcoming mountain systems. For observations the valley of the Uzh river, which originates on the mountain pass 889 m a. s. l. and flows in the western part of Transcarpathian region, had been chosen. So there are good reasons to think that the birds use the valley to cross the Carpathian ridges. The Uzh river runs in two general directions: from North-east to West or from North to South that coincides with the main direction and promotes for using the valley as a landmark. According to the studies of Slovakian ornithologists 2/3 of the total number of cranes overcome the Carpathian mountains using the Uzh river valley. Observations by the weather radar in East Hungary confirm that Transcarpathian flyway really exists.

Key words: Carpathians, migration, autumn, number, dynamics.

Несистематичність вивчення міграцій птахів через Українські Карпати зумовлює існування різних думок щодо використання птахами річкових долин для подолання гірських масивів (Потіш, 1993). Створений у 1992 р. Карпатський опорний пункт по вивченню міграцій птахів ставить перед собою мету вивчати їх за допомогою різноманітних методик.

Для спостережень нами було обрано долину р. Уж, що бере початок на висоті 889 м. н. р. м. і протікає в західній частині Закарпатської області. Для використання птахами цієї долини при перетинанні Карпатського хребта існує ряд передумов. На всьому протязі р. Уж спрямована у двох напрямках: північний схід - захід або північ - південь, що сприяє використанню долини річки як орієнтиру і співпадає з фронтальним напрямком перельоту птахів. Ландшафт долини урбанізований, а гори, що оточують басейн річки, рівномірно вкриті лісом. На використання долини Ужа для весняних перельотів вказують спостереження словацьких орнітологів. За даними К. Рандліка (Randlik, 1987) 2/3 усіх сірих журавлів (*Grus grus*), що мігрують через Вігорлатські хребти, прямують на Україну і по долині р. Уж перетинають Карпатську дугу. Ці дані підтверджуються спостереженнями за допомогою радара (Szép, 1992).

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕНЬ

В основу матеріалу покладені візуальні спостереження. Для цього було обрано найвищу точку на кордоні середньої і нижньої течії в районі м. Ужгород. Ширина долини в цьому місці перевищує 2 км, що дає можливість за допомогою оптики спостерігати за перельотами над долиною тих видів, які не пов'язані з річкою. Облік мігрантів проводився кожен десятий день починаючи з 25.08, протягом шести годин. Для того щоб охопити всі можливі піки перельоту, весь час спостережень був поділений на три частини: дві години ранком, дві години в середині дня і

дві - ввечері, до настання темряви. У зв'язку з скороченням світлового дня, обліки проводилися від світанку. Така методика виправдала себе, бо дає можливість фіксувати початок і кінець денного перельоту і пропонується для синхронних обліків міграцій птахів у гірській місцевості. В кожний день спостережень заповнювалась картка обліку. У ній фіксувались три форми руху птахів: фактичний переліт вниз по течії (↓), зворотний переліт вверх по течії (↑). Усі птахи, які за дві години не проявляли напрямку перельоту або годувались на місці помічались поміткою ☒. Обов'язково в картці відображувались погодні умови. Для визначення виду птаха використовувалась оптика різної потужності. У разі, якщо його не можна було визначити, дані записувались в окрему графу (наприклад, родина голубині і т. п.).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

За 9 обліків (десятий, запланований, не було проведено у зв'язку з тим, що пройшов різкий спад кількості істинних мігрантів і почалися формування зимових кочівок) нами зафіксовано 13849 особин з 15 родин.

Найбільш масовими мігрантами за весь період спостережень були воронові (*Corvidae*) - 10030 особин (72,4 %). Усі види спостерігались на осінньому перельоті: грак (*Corvus frugilegus*) - 9673, галка (*C. monedula*) - 141, ворона сіра (*C. corone*) - 151, сорока (*Pica pica*) - 43, крук (*Corvus corax*) - 20, сойка (*Garrulus glandarius*) - 2. Як видно з наведених даних, серед воронових грак посідає перше місце. Слід відмітити, що наші дані багато в чому співпадають із спостереженнями О.Є. Лугового (1992) в м. Рахів на р. Тиса. При ясній погоді грак утворює два максимуми чисельності, один зранку, другий за 3-4 години до настання темряви. Інші воронові спостерігались нами в значно меншій кількості. Зграї часто були змішані: грак, галка, сіра ворона. Але пролітали і невеликі групи (по 5-8 особин) тільки галок або

Фенологія осіннього перельоту птахів в долині р. Уж (за даними Л.А. Портенка, 1951)
 Phenology of the bird autumn migration through the valley of the Uzh river (after L.A. Portenko, 1951)

Вид Species	Серпень August			Вересень September		
	I	II	III	I	II	III
<i>Ciconia ciconia</i>	-----					
<i>C. nigra</i>	-----					
<i>Anas querquedula</i>	-----					
<i>Grus grus</i>	-----	-----	-----	-----	-----	
<i>Charadrius dubius</i>	-----					
<i>Actitis hypoleucos</i>	-----					
<i>Anas platyrhynchos</i>		-----				
<i>Milvus milvus</i>		-----				
<i>Columba oenas</i>		-----	-----	-----	-----	
<i>Streptopelia turtur</i>	-----	-----	-----	-----		
<i>Falco peregrinus</i>				-----		
<i>F. tinnunculus</i>					-----	
<i>Aquila pomarina</i>					-----	
<i>Caprimulgus europaeus</i>	-----					
<i>Cuculus canorus</i>			-----			
<i>Apus apus</i>			-----			
<i>Alcedo atthis</i>			-----			
<i>Upupa epops</i>			-----			
<i>Alauda arvensis</i>		-----				
<i>Delichon urbica</i>				-----		
<i>Oriolus oriolus</i>	-----					
<i>Hirundo rustica</i>					-----	
<i>Corvus corone</i>			-----			
<i>C. frugilegus</i>		-----	-----	-----	-----	-----
<i>Turdus ericoterum</i>			-----			
<i>Saxicola torquata</i>				-----	-----	
<i>Phylloscopus collybita</i>					-----	
<i>Hippolais icterina</i>		-----				
<i>Sylvia communis</i>		-----	-----	-----	-----	
<i>S. curruca</i>					-----	
<i>Muscicapa striata</i>				-----		
<i>Motacilla alba</i>					-----	
<i>Anthus trivialis</i>				-----		
<i>Lanius collurio</i>				-----	-----	-----
<i>C. coccythraustes</i>				-----	-----	-----
<i>Emberiza citrinella</i>				-----	-----	-----

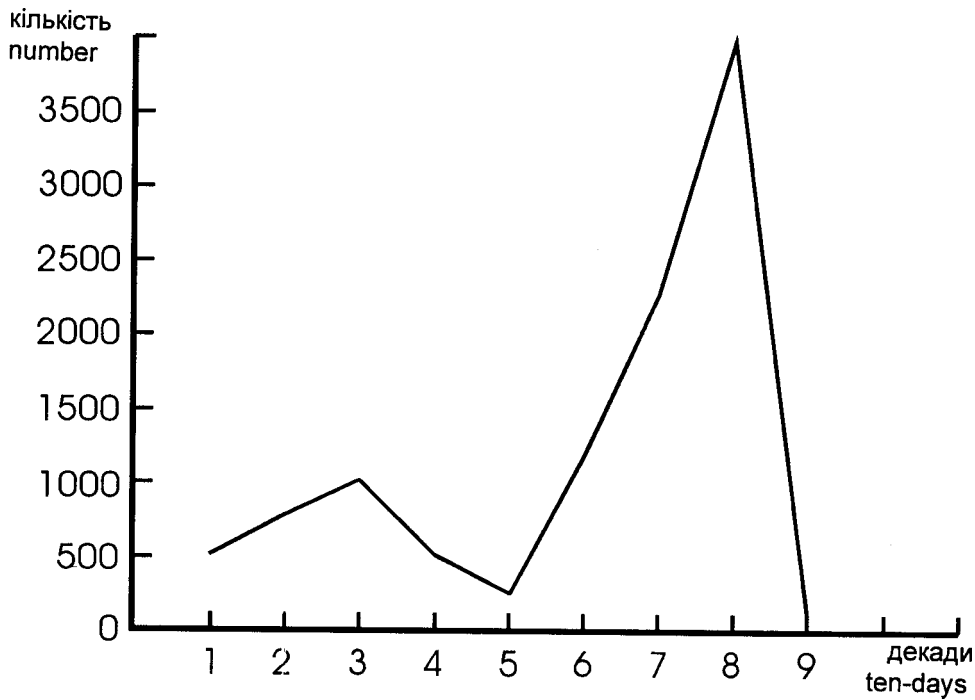

Рис. 1. Динаміка перельоту воронових
Fig. 1. Migration dynamics of Corvidae

ворон. Спостереження за вороновими дало можливість визначити строки і динаміку перельоту цієї групи (рис. 1). Крива динаміки осіннього перельоту утворює два нерівних максимуми. За початок міграції можна вважати першу декаду вересня, коли чітко відособлюються перелітні зграї від місцевих кормових перельотів. На другу декаду вересня припадає перший невеликий пік міграцій. Другий максимум спостерігається з 3 декади жовтня по першу декаду листопада. Після нього відбувається різкий спад чисельності істинних мігрантів і формування зимових скупчень.

Другою за кількістю особин є родина голубиних (*Columbidae*) - 2172, що становить 15,7 % від загальної кількості. До цієї групи входить три види: горлиця звичайна (*Streptopelia turtur*), припутень (*Columba palumbus*), синяк

(*C. oenas*). Звичайна горлиця не створює великих зграй під час осінніх перельотів і мігрує по 3-5 особин в середині дня. Можливо, що цей вид і надалі не буде масовим при візуальних спостереженнях. Під час серпневих експедицій по рівнині ми спостерігали зграї по 35-50 особин цього виду на сільськогосподарських угіддях. Очевидно, після вигодовування пташенят і їх вильоту горлиці відкочовують на рівнину. Припутень і синяк

- два види, які активно мігрують по р. Уж. Птахи летять групами по 30-85 особин притримуючись долини річки. Так, як і в попередньої родини, у голубиних спостерігається два нерівних максимуми чисельності. Обидва вони проходять раніше, ніж у воронових. Перший починається у третій декаді серпня, другий - у третій декаді жовтня (рис. 2).

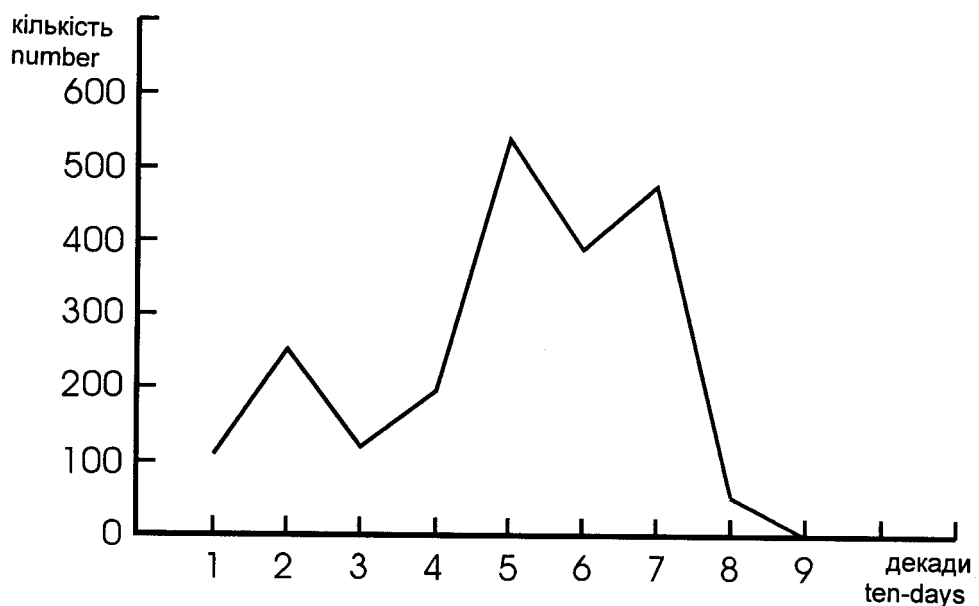

Рис. 2. Динаміка перельоту голубиних
Fig. 2. Migration dynamics of Columbidae

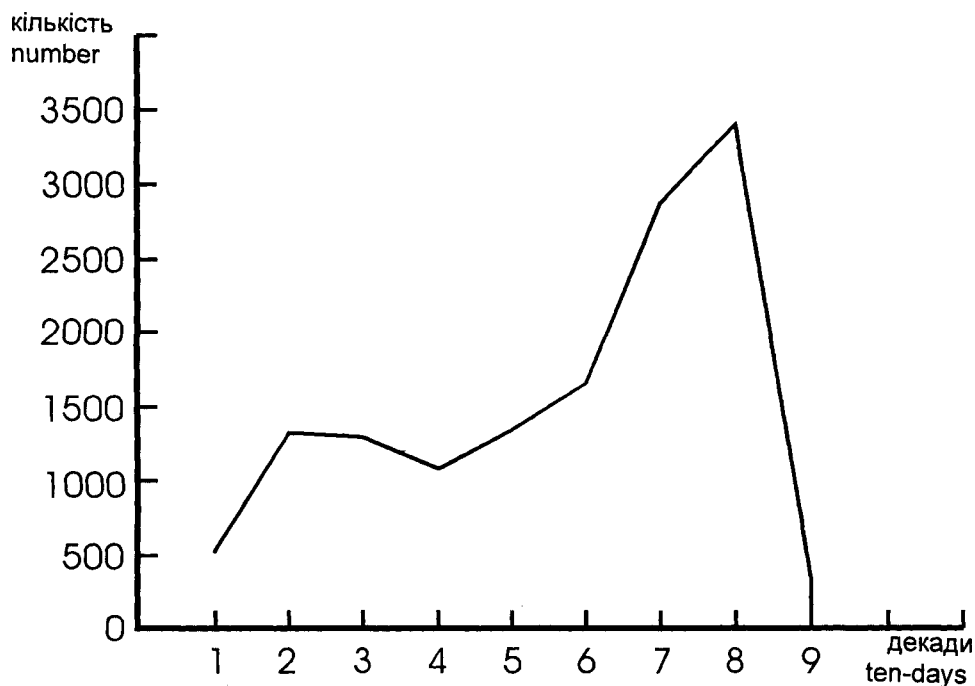

Рис. 3. Динаміка перельоту птахів через долину р. Уж (з 25.08 по 15.11)
Fig. 3. Migration dynamics of birds through the valley of the Uzh river (since 25.08 till 15.11)

Далі дамо коротку характеристику інших родин, які ми спостерігали на осінньому прольоті.

Шпакові (*Sturnidae*). Спостерігається один вид родини - шпак (*Sturnus vulgaris*). Він мігрує зграями по 50-80 особин. Малочисельність, яку ми відмітили, зумовлена біологією виду. Після першого вильоту пташенят шпаки утворюють масові скупчення (до 3-7 тис. особин) і з червня до вересня кочують по Закарпатській рівнині. Птахи, яких ми фіксували, очевидно, мігранти. Невеликий ріст чисельності мігруючих шпаків у третій декаді вересня (283 особини) підтверджує це припущення.

В'юркові (*Fringillidae*). Представники цієї родини важко помітні при візуальних спостереженнях. Невеликі розміри і приуроченість їх до польових і лісових шляхів не дали можливість об'єктивно провести облік. Нам вдалось зафіксувати початок осінньо-зимових перельотів снігура (*Pyrhula pyrrhula*). З третьої декади жовтня цей вид систематично реєструється під час обліків.

Ластівкові (*Hirundinidae*). За період спостережень нами відмічено 2 види: сільську (*Hirundo rustica*) та міську (*Delichon urbica*) ластівок. Берегову ластівку (*Riparia riparia*) ми зустрічали дуже рідко. Період наших спостережень захопив тільки кінець міграцій цієї родини. Найбільша чисельність (229 особин) була зафіксована в першій декаді вересня. Із третьої декади цього місяця представники родини нами уже не відмічались.

Мартинові (*Laridae*). Один вид цієї родини - мартин річковий (*Larus ridibundus*) - ми спостерігали у другій декаді листопада. Він утворює великі зимові скупчення в Ужгороді (250-400 особин). Зафіксовані птахи, очевидно, мігранти, які в подальшому залишаються зимувати в басейні Тиси. Появу їх під час дев'ятого обліку можна вважати за початок зимових кочівок.

Синицеві (*Paridae*). Представники цієї родини постійно відмічались під час спостережень, але чисельність їх була низькою. Ми пояснюємо це методикою спостережень. Візуально цю групу так же, як і в'юркових, обліковувати важко.

Денні хижі птахи (*Falconiformes*). За період спостережень нами зафіксовано 16 мігруючих особин даної групи. Летять хижаки поодиноці або по 2-3 особини. Ми спостерігали на міграціях канюка (*Buteo buteo*), боривітра звичайного (*Falco tinnunculus*), яструбів великого (*Accipiter gentilis*) та малого (*A. nisus*). В окремих випадках нам не вдалося визначити пролітаючого птаха до виду.

Плискові (*Motacillidae*). Період спостережень і місце, яке було обране для обліку, не дали змоги простежити міграції цієї родини, про що свідчить і невелика кількість зафіксованих особин. У позаобліковий час ми спостерігали міграції гірської плиски (*Motacilla cinerea*) по р. Уж. Зграї по 25-30 особин реєструвались 15.09. Біла плиска (*M. alba*) перетинала місто по річці з 5.09 по 28.09.

Дроздові (*Turdidae*), дятлові (*Picidae*), зозулеві (*Cuculidae*), довгохвості синиці (*Aegithalidae*). Представників цих родин ми спостерігали в незначній кількості і зібрані дані не можуть бути використані для характеристики динаміки їх перельотів.

Серпокрильцеві (*Apodidae*). Поява серпокрильців (*Apus apus*) під час обліків скоріше всього пов'язано з кормово-пошуковими перельотами.

Чаплеві (*Ardeidae*). Один представник цієї родини - сіра чапля (*Ardea cinerea*) - спостерігався нами при візуальному обліку. Це безумовно кормовий переліт.

ОБГОВОРЕННЯ

З усіх орнітологів, які працювали в Українських Карпатах, тільки Л.А. Портенко (1951) перебував і збирав матеріал по орнітофауні в долині р. Уж. Фауністична праця, написана ним, містить ряд даних по фенології окремих видів птахів в осінній період. У повидових нарисах наведені різні дати, які характеризують фенологію літньо-осіннього перельоту. Ми ці дані об'єднали в окрему таблицю (табл.), що значно допомагає у характеристиці перельоту деяких видів птахів і визначенні його строків.

Проведені спостереження дають змогу виявити і простежити динаміку міграції окремих родин. Безумовно, у кількісному відношенні цифри, отримані нами, не відповідають дійсності. Так, 22.10.1993 р. за чотири хвилини було обліковано близько п'яти тисяч граків, мігруючих вниз по долині р. Уж (усне повідомлення О.Є. Лугового.). Ці дані не суперечать графіку динаміки (рис. 3), більше того, вони підтверджують криву, яку ми отримали. Великий інтервал між днями обліку не дав змогу виявити і осінній переліт журавлів. За даними О.Є. Лугового, 17.09 та 29.09. вони спостерігались в середній течії річки.

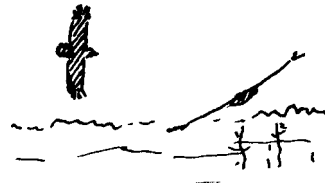
Для отримання кількісної характеристики в умовах гірських систем необхідна комбінація методик: візуальні спостереження плюс масовий відлов безпосередньо в долині річки. Про це говорить і відсутність багатьох видів у таблиці. Стаціонарний відлов у 1992 р. за допомогою павутинних сіток показав міграцію рибалочки (*Alcedo atthis*), чорноголової кропив'янки (*Sylvia atricapilla*). Лише візуальні спостереження не можуть цього забезпечити.

Погодні умови не дуже впливали на характер перельоту, хоч спостерігалось значне зниження висоти польоту під час дощів і дещо більша щільність зграй. При несприятливих погодних умовах відмічалось невелике зміщення максимумів. Переліт у такі дні проходив більш рівномірно, птахи летіли повільніше і виходили на рівнину, орієнтуючись на річку, а не зрізали відстань через передгір'я.

Наші матеріали, як і дані О.Є. Лугового (1992), підтверджують існування приуроченості міграційних потоків у Карпатах до річкових долин. Нерівномірність рельєфу і кліматичних умов змушують птахів використовувати їх як шляхи для перетинання гірського пасма.

ЛІТЕРАТУРА

- Портенко Л.А. (1950): Очерк фауны птиц Западного Закарпатья. - Сб. памяти акад. Петра Петровича Сушкина. - Л.-М.: АН СССР. 301-359.
- Потіш Л.А. (1993): Вивчення міграцій птахів в Українських Карпатах. - Матеріали конференції "Фауна Східних Карпат, сучасний стан та охорона". Ужгород. 128-130.
- Луговой А.Е. (1992): Видимые перелеты птиц в верховьях р. Тисы. - Сез. миграции птиц на терр. Украины. Киев: Наукова думка. 141-152
- Randlik A.K. (1987): Crane migration in Czechoslovakia. - *Aquila*. 94: 171-185.
- Szép T. (1992): Study of spring migration by weather radar in Eastern Hungary. - *Ornis Hungarica*. 2: 17-24.

Україна (Ukraine)
294018, м. Ужгород,
вул. Новака, 37.
Л.А. Потіш.

Книжкова полиця

Вийшли з друку:

- Врановые птицы в антропогенном ландшафте. Вып. 1. Липецк: ЛГПИ, 1993. 128 с.
- Филин в России, Белоруссии и на Украине. М.: МГУ, 1994. 201 с.
- Кавказский орнитологический вестник. Вып. 6. Ставрополь, 1994. 62 с.
- Авилова И.В., Корбут В.В., Фокин С.Ю. Урбанизированная популяция водоплавающих (*Anas platyrhynchos*) г. Москвы. М., 1994. 175 с.
- Вильсон М.А., Мозер М. Сохранение водноболотных угодий Черного моря: обзор и предварительный план действий. IWRB Publ. 33. 1994 90 р.
- Современное состояние растительного и животного мира Липецкой области и проблемы их охраны. Мат-лы III областной научно-практ. конференции 14-16 марта 1994 г., г. Липецк. Ч. 2. Животный мир и проблемы его охраны. Липецк, 1994. 109 с.
- Михеев А.В. Экологические адаптации птиц к сезонным миграциям. Ставрополь, 1994. 143 с.
- Сарычев В.С., Караваев А.В., Климов С.М. Краткий экологический словарь-справочник. Липецк, 1994. 64 с.
- Экологические исследования в Москве и Московской области. Животный мир. М.: Наука, 1995. 106 с.
- Степанян Л.С. Птицы Вьетнама (по исследованиям 1978-1990 годов). М.: Наука, 1995. 448 с.
- Вопросы естествознания (сб. научных трудов молодых ученых). Липецк, 1995. Вып. 2. 160 с.
- Информационные материалы рабочей группы по куликам. № 8. М., 1995. 56 с.
- Орнитология. Вып. 26. М.: МГУ. 1995. 232 с.